

DOI: 10.46340/eppd.2020.7.4.13

Liudmyla Chekalenko, ScD in Political Science

ORCID ID: 0000-0002-2819-9424

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine

NEW IDENTITY IN CONDITIONS OF WAR

Людмила Чекаленко, д. політ. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Інститут світової історії НАН України

НОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

The article examines the process of formation of a new socio-national identity on the occupied territories of Eastern Ukraine—the result of the prolonged conflict with Russia that began in February 2014 for the status of the Ukrainian regions of Donbas and Crimea. Social outcomes of the Russian-Ukrainian war are a prominent example of the instigation of an artificial ethno-political conflict to eliminate the established nationhood, which has been developed by Russian strategists ever since Ukraine gained independence in 1991. This conflict had an enormous impact on the self-identification of the affected Ukrainian population. The article is searching for the answers to the questions: how this new identity is being created? And which factors influenced this complicated and multifaceted process?

Keywords: national identity, Russian-Ukrainian conflict, historical memory, memory wars, Soviet ethnic policy.

Перші наукові розвідки українських істориків, предметом дослідження в яких постали питання асиміляції, акультурації, деасиміляції тощо, стали особливо популярними і значущими в новітній час – у зв'язку зі складнощами європейської міграційної політики та адаптації прибулих іноцивілізаційних представників до європейських держав, зокрема і в Україну.

Ознайомлення з наявною науковою літературою та дослідження заявленої проблеми допомогло мені дійти висновку про те, що збереження ідентичності властиво тим національним меншинам, які мали або мають власну автохтонність. В цій царині зацікавили сутність і особливості даного процесу, оскільки автохтонність національних меншин зберігає їх ідентичність, що дозволяє протистояти асиміляційному тиску. Спостерігаючи за налаштованістю населення окупованих територій, приходиш до висновку, що переважна більшість людей, що там проживають, майже втратили ознаки української ідентичності. Втрата ідентичності – довготривалий і складний асиміляційний процес. Така ситуація склалася не в результаті війни, а як наслідок багаторічної асиміляційної політики російської імперії, а за нею і радянської влади. Війна прискорила еволюцію втрати, загострила протистояння.

Отже, як працює механізм впливу автохтонності на національну ідентичність? Яким чином та якими засобами влада зможе зберегти українство на окупованих територіях або хоча б повернути місцеве населення до українських цивілізаційних цінностей?

Затяжна війна Росії проти України, руйнація державної системи у захоплених російськими військами українських регіонах і цілеспрямоване формування нового типу населення з іншими ментальними ознаками, тобто нової ідентичності – є актуальними загрозливими явищами для відновлення держави із завершенням війни, яку визначено як гібридну.

Історіографія зазначеного питання наповнена низкою розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників. Мені приємно відзначити, що власні думки збігаються з висновками деяких науковців з-за кордону. Наприклад, з ідеями щодо асиметричної та гібридної війни автора *András Rácz* «Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist»¹. На думку дослідника, за своїм змістом

¹ Rácz, András (2017). Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist. Ulkopoliittinen instituutti utrikespolitiska institutet. *The Finnish institute of international affairs*, 13-14.

гібридна війна не становила справжньої новинки. В основному всі інструменти та засоби, використані Росією в рамках гібридної війни, вже давно є частинами радянської/російської зовнішньої політики та політики безпеки, а також історії асиметричної війни. У цьому відношенні *термін «конфлікт повного спектру»*, розроблений Оскаром Джонсон та Робертом Зелі, дав би набагато точніший опис, але оскільки НАТО почала офіційно описувати такі події, як гібридна війна, ця концепція є домінуючою у дискурсі.

Для порівняння з висловлюваннями András Rácz дивись положення статті Людмили Чекаленко «Про поняття "гібридна війна"», опублікованої в журналі Верховної ради України «Віче»¹.

Автори сценарію розхитування української державності є відомими. І як доводить аналіз ситуації, за виконавцями стоять засоби і сили не тільки зовнішні, а й внутрішні. Схема, обрана для досягнення цієї мети, не є новою, хоча ХХІ століття внесло в її реалізацію свої корективи.

Відносини між соціальними групами людей, етносами, націями ніколи не були безхмарними і не вирізнялися толерантністю. Причини цього явища закладені в самій характеристиці людства і мало кому вдавалося їх подолати. Вікове історичне протистояння хазяїна і раба, загарбника і жертви породило неприязнь на ціннісному ґрунті, відбилося у свідомості не одного покоління людей. І сьогодні ми можемо бачити неприйняття одне одного вже через часові віхи історичної пам'яті, яка повертається до нас у періоди переважно економічних та соціальних криз, відсутності стрижневої ідеї державної перспективи та стратегічного бачення особистісного майбутнього.

Подібні явища поки достатньо не вивчені, оскільки перепоною цьому є складнощі у визначенні самих суб'єктів – носіїв протистоянь, що складають доволі строкату масу. Водночас, сучасний конфлікт соціальних груп в Україні, хоча й несе незначний етнічний елемент логічніше віднести до протистояння центральній владі новосформованих соціально-політичних груп (не виключено – майбутніх ідентичностей), сучасні характеристики яких наближаються до диференційних цивілізаційних прошарків.

Російська сторона воєнні дії на території України подає як *міжнаціональний конфлікт* – українців з росіянами, та *соціальний* – народу з владою – конфлікт². Російська пропаганда, розрахована на світову спільноту, на жаль, досягла певного успіху. В деяких європейських столицях заговорили про «забуту» війну в Україні, про «втомленість» від українських реалій тощо. Для зарубіжного загалу, що «втомився», російські джерела основною причиною протистояння називають проблему мови: рішення України про закріплення української мови, як єдиної державної на Донбасі і в Криму, що начебто жорстко дискримінує російський народ. Таким чином зазначене питання переводиться в іншу площину і відверто підмінюється поняття.

Водночас місцеве населення, що живе в умовах воєнного часу і потужного російського інформаційного оточення, поступово пристосовується і адаптується до нав'язаної ситуації. Мешканці загарбаних територій є фактично втягнутими у процес стагнації цивілізаційної ідентичності, оскільки вже відійшли від попередньої (радянської), однак остаточно не сформували нову.

Однією з відповідей на виклики війни стала потужна внутрішня і зовнішня міграція населення. Значна міграція, на думку академіка С.І.Пирожкова, спричинює стагнацію цивілізаційної ідентичності як у мігрантів, що постійно шукають кращої долі за кордоном, так і в тих, що залишаються в Україні, переважно людей похилого віку. Така ситуація призводить до втрати країною цивілізаційних перспектив і цивілізаційної суб'єктності. Адже цивілізаційна суб'єктність завжди можлива при наявності консолідації певної кількості активної молоді та зрілих людей, патріотизм яких надихає молоде покоління³.

Аналізуючи проблему російсько-української війни, приходиш до висновку, що більшість факторів її виникнення є наслідками радянської врядувальної спадщини: нав'язуванні відповідної політики через законодавче поле у сфері етнонаціональних питань, мовної політики,

¹ Чекаленко, Л.Д. (2015). Про поняття "гібридна війна". *Віче*, 5, 41-42.

<http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_5_21>.

² *Постановление О заявлении Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации "В связи с закреплением в Конституции Автономной Республики Крым украинского языка как единственного государственного языка на территории Автономной Республики Крым" 1998* (Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации). <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&vkart=card&link_id=1&nd=102056099&bpa=cd00000&bpas=cd00000&intelsearch=%EA%EE%ED%F1%F2%E8%F2%F3%F6%E8%FF>. (2020, липень, 13).

³ Пирожков, С.И. (2018). Скажи мне откуда ты хочешь путешествовать, и я скажу почему. *Внешние дела*, 1, 12.

«перемішування» населення через запровадження внутрішніх трудових міграцій, що не відповідали ані часу реалізації, ані потребам суспільства. Не слід забувати про асиміляційну політику російського царату: заборона української мови, винищення української книги, шкільництва, знищення церкви...

До цього додамо уведений в практику за радянських часів волонтаристський поділ територій республік і відповідне проведення кордонів. Часто лінії розмежування позначались «по лінійці», не враховуючи фактору розселення етносів. При тому республіканські кордони офіційно не закріплювались.

Така політика московського центру і республіканського керівництва заклала, на жаль, і сучасні проблеми України. В результаті із проголошенням незалежності наша держава вийшла в світ із законодавчо незакріпленими державними кордонами ані з Росією, ані з Молдовою, ані з Білоруссю тощо. Навіть румунська сторона знайшла спосіб заявити про свої претензії на українські землі, вже маючи офіційний кордон з СРСР¹. В результаті питання кордонів України терміново прийшлося вирішувати похапцем.

Звернімося до іншої площини – гуманітарної політики радянських часів, що була зосереджена на поступовій ліквідації національних виокремленостей, етнічних особливостей, мовних розбіжностей. Всі громадяни мали бути єдиним радянським народом з однією мовою – російською. Таким чином радянська влада творила радянську людину «советікус гомосапієнс» («sovetikus homosapiens»). Як тільки повіяло свободою і можливістю вивільнитися від Центру, тобто Москви, загнані в далекий кут національні проблеми, що замовчувались за часів СРСР, сколихнули народи з такою силою, що й нині даються взнаки. Радянська національна політика повністю провалилася.

Провалилася вона і в Криму, куди переселяли зубожіле населення з російських депресивних регіонів. Росіяни не витримували природних кримських умов: посухи, спеки, відсутності родючої землі, і тікали на всі чотири боки. В результаті переважною частиною населення Криму виявилися ветерани партії, ветерани другої світової і всіх інших воєн, яким влада на знак подяки за службу дозволяла селитися у прибережній рекреаційній зоні.

Масштабний захід з переселення росіян було проведено владою і на Донбасі. Переселення російського населення з метою відновлення вугільного виробництва практикувалося ще з часів імперії, що призвело до формування нової спільноти: ще не українців, однак вже і не росіян, а щось середньоідентичне. Маса трударів, відірваних від своїх історичних коренів і звичаїв (мисливських просторів, рибальства, родинного спілкування, сільських громад тощо) таку безвихідь заливала дешевим спиртом, якого в шахтарських землях в результаті «щирого» піклування влади було занадто і вдосталь.

Економічна криза кучмівського періоду кінця 1990–початку 2000 років не раз приводила шахтарів до столиці, де вони трощили каски об асфальт і вимагали хоча б повернути зароблені тяжкою працею гроші... Так кувалася ще одна причина протистояння: «сита столиця – зубожілі регіони». Президентство В. Януковича доволі упевнено спиралося на цей прошарок населення, продемонструвавши всій державі появу нової спільноти, яка «може все перебудувати», оскільки в неї є «свій» президент; спільноти, яка глибоко відрізнялася від київських мешканців і тим більше від жителів західних областей. Спільноти, яка може згуртуватися і «навести лад» в українському домі за своїми НЕ українськими «поняттями», однак вже і НЕ за російськими традиціями. Однак влада, захопивши Київ, доволі скоро забула про шахтарів і продовжувала обдирати їх як липку, висмоктуючи всі соки і не даючи шансів на гідне життя.

Жалюгідний стан соціальної інфраструктури, низький рівень освіченості, відсутність необхідної гуманітарної політики із врахуванням страусинної позиції української центральної влади – «не втручатися в гуманітарний блок питань українських окраїн», призвели до поступового віртуального виокремлення згаданих регіонів ще за часів СРСР. Населення яких не знало і не бачило українських ЗМІ, українського телебачення, українських театрів, української мови і культури, не було й українських шкіл... Отже, українство в широкому розумінні було відсутнє і в Криму, і на Донбасі... І нині російська пропаганда продовжує додавати ідеологічної отрути, що привласнила всі колишні радянські інформаційні мережі, ТВ- канали і друковані ЗМІ. Якщо йдеться з російських шпальт про Україну, то однозначно погано. В такому ізольованому коконі інформаційної брехні виросло не одне покоління донбасівців і кримчан.

Таким чином, надаючи характеристику сучасній спільноті, що сформувалася на Сході України

¹ Чекаленко, Л.Д. (2003). Правовий захист кордонів України як проблема національної безпеки (українсько-румунський кордон). *Стратегічна панорама*, 1, 118-123.

і в Криму (хоча регіони й різняться за методами поросійщення) доходить висновку, що протистояння на Сході України почалося з кризи Київ – Донбас між центральними і регіональними владними структурами, і втягнутими в цю суперечку новою шахтарською спільнотою. Далеко не всі конфлікти переходять у вищу стадію. Загострюються переважно такі, де їхні лідери ведуть сперечання щодо права влади.

Як показує практика, чітке розуміння всіх складових конфлікту та визначення його типу надає можливість віднайти засоби врегулювання протистояння. Конфлікт в Україні переріс у воєнні дії і його визначаємо як соціальний етнополітичний конфлікт. Серед витоків протистояння виокремлюються наслідки історичних образ, тобто наслідки історичної пам'яті, часто існуючі на генному рівні, а також поправлення гідності одною соціальною групою іншої. Згадується і таке явище, як повернуте насильство – наслідки і відлуння насильницькі переселених з сільської глибинки кількох поколінь російських селян.

Серед причин протистояння присутні і соціально-культурні зміни, що виникли в результаті модернізації та інтелектуалізації соціальних груп населення. Сформована нова свідомість нових прошарків донбасівської технічної, гуманітарної та бізнесової інтелігенції вимагала відповідно високих владних посад, зокрема в Києві, відповідну заробітну плату, як в столиці, і відповідне соціальне облаштування (квартирне питання, найкращі університети для дітей, навчання за кодоном тощо).

До зазначеного додамо також «подоросліщення» місцевої влади вугільних і сталевих областей, яка вимагала собі додаткових повноважень і привілеїв, а далі – створення автономій або союзних республік. Досвід вже був: спроба утворення Северодонецької республіки, до чого підштовхували про- та російські сили.

Наявність зовнішнього фактору також не можна скидати з рахівниць, оскільки саме наприкінці 1990-х – початку 2000 років Росія через регіональні зв'язки і представництва земляцтва шахтарів в російській столиці напругу втручається в ситуацію в українському Донбасі, закликаючи поновити регіональні права, створити свою відокремлену республіку, перерозподілити статки області, а не віддавати їх Києву. Сценарій дуже подібний до Кримського варіанту, де спроби створити союзню республіку не вщухали роками. Пригадуються приїзди в Донецьк і Луганськ тодішнього мера Москви Юрія Лужкова із соратниками, виступи на з'їздах майбутньої лідируючої Партії регіонів, яка вже тоді набирала обертів. Російські дослідники свідомо штучно перекручують ці події, додаючи до їхніх характеристик «міжетнічне протистояння українців і росіян»...

Активізація зазначених процесів в регіонах і республіках опосередковано була спричинена також внутрішніми змінами в самій Росії, де тодішній Президент Б. Єльцин надавав республікам і автономним краям необмежену свободу дій – до встановлення міжнародних контактів і укладання відповідних угод. А його крилата фраза, звернута до російських країв: «Беріть свободи, скільки можете проковтнути!» стала бестселером.

Отже змінилися ціннісні уявлення соціальних груп українських регіонів. Подібна ситуація тримається під контролем, поки центральна влада є сильною, якщо ж вона втрачає свою владну міць, у віддалених регіонах з'являється можливість реалізувати свої претензії на практиці, чим, як на наш погляд, і скористалася влада Донбасу. Тим більше влада, підкріплена бізнесом і мільйонами «власного» президента, якого зростив Донбас і привів в Київ під грюкіт шахтарських касок, що тріскалися о столичну бруківку Адміністрації Президента України.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що незадоволення населення Донбасу і Криму формувалося протягом років і було спричинено:

- Історичними наслідками асиміляції часів російської імперії.
- Невирішеністю соціальних проблем за радянських часів.
- Безробіттям в цих регіонах.
- Економічним і політичним протистоянням Центру (Києва) і глибинки (Донбасу/Криму).
- Соціально-психологічними механізмами, що поглибили конфлікт.
- Фрустрацією агресії¹.
- Нереалізованими очікуваннями соціальних прошарків, які володіють інтелектуальним і матеріальним багажем, однак не займають в суспільстві відповідно високого соціального статусу.

До наслідків серед іншого слід віднести посилення внутрішньої міграції населення.

¹ Люди стають агресивнішими, коли піддаються фрустрації, тобто коли вони не в змозі досягти власних цілей і отримати очікувану винагороду. Див.: Dollard, J., Miller, N.E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. Yale University Press. <<https://doi.org/10.1037/10022-000>>.
<<https://psycnet.apa.org/record/2004-16227-000>>.

Не можна скидати з рахівниць і такий сценарій, як *реалізація далекоглядного російського плану щодо «розмивання» українського суспільства зсередини*: спрямування потоків біженців з воюючих областей переважно в столицю та навколо неї. При тому нові громадяни не приховують, що їх сини воюють проти української армії на Сході, а самі вони отримують пенсії і від загарбників, і від центрального уряду (оскільки швидко оформили російське громадянство). У той час як батьки, отримуючи ще й державну допомогу, залишивши під наглядом родичів і друзів донецькі, луганські квартири, перебралися до столиці.

Висновки.

Протистояння на Донбасі заявило про появу нової ідентичності – новий прошарок транзитивного населення, яке ідентифікує себе поки що не як етнічність, а як нову соціально-політичну групу.

У ситуації, що склалася в Україні, небезпечно затягувати протистояння: чим довше затягується конфлікт, тим складніше буде його погасити. Бажано виключити фактори, що можуть провокувати поглиблення конфлікту.

Особливу увагу необхідно зосередити на антидержавній діяльності заколотників конфлікту як широкого, так і місцевого рівня.

Вийти з глухого кута протистояння можуть допомогти різноманітні санкції проти заколотників (санкціонування передачі зброї, припинення усіляких поставок військової техніки і техніки подвійного призначення). Важливі також міжнародні санкції.

Одним із засобів зменшення гостроти протистояння є переривання/припинення конфлікту на якийсь проміжок часу, що дає можливість до його прагматизації, а також зняття емоціонального навантаження учасників протистояння.

Не завадить посилити прагматизм і в переговорному процесі: поділ глобальної мети на її конкретні складові частини (встановлення перемир'я, обмін полоненими, поховання загиблих, розгляд спільних економічних проблем тощо). Тобто запропонувати зміну налаштованості сторін з варіанту «виграш – програш» – на «виграш-виграш» для обох сторін.

Позитивно себе зарекомендували і такі засоби, як залучення до розблокування конфлікту медіаторів та посередників, і через них переведення конфлікту у наступну стадію.

Бажано проаналізувати статистику географічних точок розселення переселенців на території «материкової» України і дати цьому явищу відповідну оцінку з вживанням захисних зустрічних кроків.

References:

1. Pirozhkov, S.I. (2018). Skazhi mne otkuda ty hochesh' puteshestvovat', i ja skazhu pochemu [Tell me where you want to travel from and I'll tell you why]. *Vneshnie dela* [External affairs], no. 1, 12. [in Russian].
2. *Postanovlenie O zajavlenii Gosudarstvennoj Dumi Federal'nogo Sobranija Rossijskoj Federacii "V svjazi s zakrepleniem v Konstitucii Avtonomnoj Respubliki Krym ukrainskogo jazyka kak edinstvennogo gosudarstvennogo jazyka na territorii Avtonomnoj Respubliki Krym" 1998* [Resolution On the Statement of the State Duma of the Federal Assembly of the Russian Federation "In connection with the consolidation of the Ukrainian language in the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea as the only state language on the territory of the Autonomous Republic of Crimea"] (Gosdarstvennaja Duma Federal'nogo Sobranija Rossijskoj Federacii) [(State Duma of the Federal Assembly of the Russian Federation)]. <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&vkart=card&link_id=1&nd=102056099&bpa=cd00000&bpas=cd00000&intelsearch=%EA%EE%ED%F1%F2%E8%F2%F3%F6%E8%FF>. (2020, July, 13). [in Russian].
3. Chekalenko, L.D. (2003). Pravovyj zakhyst kordoniv Ukrainy yak problema natsionalnoi bezpeky (ukrainsko-romunskiy kordon) [Legal protection of Ukraines borders as a problem of national security (Ukrainian-Romanian border)]. *Stratehichna panorama* [Strategic panorama], no. 1, 118-123. [in Ukrainian].
4. Chekalenko, L.D. (2015). Pro poniattia "hibrydna viina" [About the concept of "hybrid war"]. *Viche* [Chamber], no. 5, 41-42. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_5_21>. [in Ukrainian].
5. Dollard, J., Miller, N.E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. Yale University Press. <<https://doi.org/10.1037/10022-000>; <https://psycnet.apa.org/record/2004-16227-000>>. [in English].
6. Rácz, András (2017). Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist. Ulkopoliittinen instituutti utrikespolitiska institutet [Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist. Foreign Policy Institute utrikespolitiska institutet]. *The Finnish institute of international affairs*, 13-14. [in Finnish].